

A PÁPAI PRIMÁTUS (JOGHATÓSÁG) FEJLŐDÉSE A KÖZÉPKORTÓL A JELENIG

Adriányi Gábor

tudományos tanácsadó, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
gabriel.adrianyi@t-online.de

Az evangéliumok tanúsága szerint egyházát Jézus Krisztus Péterre alapította („Péter vagy, erre a sziklára építem egyházamat...” Mt 16,18), és a főhatalmat neki adta („Legeltesd bárányaimat!” Jn 21,15). Péter és utódai azonban évszázadokon át nem éltek azokkal a jogokkal, amelyeket ma a katolikus egyház a római pápának fenntart. Más szóval a pápai primátus, az egyetemes joghatóság egy történelmi fejlődés következménye. Ennek lényeges állomásait kívánja a középkortól kezdve a jelen tanulmány röviden összefoglalni.

Amikor Nagy Károly (768–814) a Karoling-reneszánsz szellemében megpróbálta a teológia mellett az egyházjogot is megreformálni, I. Hadrián pápától kért segítséget. Ugyanis Galliában, Hispániában teljes jogbizonytalanság uralkodott, és különféle egymásnak ellentmondó joggyűjtemények voltak forgalomban. A pápa tehát 774-ben elküldte neki az úgynevezett Dionysius-féle gyűjteményt, amely azután más gyűjteményekkel gazdagítva a Karoling-egyházjog alapja lett. De alig jutottak ezek a jogok érvényre, amikor a gyűjteményt egy egész sor hamisítvány tette kérdésessé, és amelyek pseudo-izidori dekretálisok néven váltak ismertté (Knowles, 1971a, 127–133.). Ez a törvénykönyvgyűjtemény a középkor legvégzetesebb okirat-hamisításának bizonyult.

Mai ismereteink szerint egy kicsi, de rendkívül ügyes és szakértő papi csoport az egész egyházi és polgári jogot átírta. A gyűjtemény négy részből áll, és valódi iratok mellett koholt, hamisított iratokat is tartalmaz. A negyedik rész, az úgynevezett dekretálisok Izidor Mercator (Sevillai Izidor) neve alatt került forgalomba. Első része – a pápák levelei 311-ig – teljesen koholt, második része – zsinati döntések 325-től 683-ig – általában valódi, harmadik része – pápák levelei 314-től 371-ig – részben hamisított. A gyűjtemény – amelyet rafináltan állítottak össze, hiszen a teljesen hamis pápai levelekbe korabeli dokumentumokat, egyházatyákat is beleszórtak –, az egyház szabadságát, s elsősorban a pápának az egész egyház fölötti személyes, egyetemes, közvetlen és végső joghatóságát domborítja ki. A püspököket védelembe veszi az érsek túlkapasai ellen, akik a pápához fellebezhetnek, és a pápa jogának nyilvánítja, hogy nagyobb ügyekben (*causae majores*) döntsön.

Mikor és milyen körülmények indították a szerzőket a hamisítvány összeállítására? A kutatás egyértelműen a 850-es évet teszi meg a keletkezés idejének, az ügy hátterének pedig azt a tényt, hogy I. Miklós pápa (858–867) Hinkmar reimsi érsek ítéletét, amellyel Rothad II. soissoni püspököt megfosztotta hivatalától, a pseudo-izidori dekretálisokra való

hivatkozással (*causae majores*) megsemmisítette (Haller, 1936). A következőkben a gyűjtemény – amely tartalmazta a 757 és 767 között Rómában hamisított, úgynevezett konstantini ajándéklevelet is – megtette hatását. Nemcsak az egész kor legrészletesebb és leghatásosabb forrásgyűjteménye lett, hanem a későbbi jogfejlődés alapja is. Számos kézirat, szöveggyűjtemény örökölte meg, s természetesen Gratianus (†1150 k.) is átvette kánongyűjteményébe.

Amikor a pápaság és a császárság között megindult az *investitúra* néven ismert harc az elsőségért, a pápaság a most már általánosan elismert pápai kiváltságokra támaszkodott. VII. Gergely pápa (1073–1085) mindjárt uralkodása elején meghirdette programját. A huszonzét tételből álló, úgynevezett *Dictatus papae* talán egy joggyűjteménynek készült, és nem más, mint egy levélregiszter, de a pseudo-izidori dekretálisokra hivatkozva összefoglalja az összes pápai kiváltságot és joghatóságot. Eszerint a pápa az egész római egyház fölött tévedésmentesen egyetemes primátussal rendelkezik, más egyházi hatóságnak nincs alávetve, egyedüli törvényhozó és ítélőszék. Főbb tételei: csak a római püspök viselheti a pápai címet, egyedül ő foszthat meg püspököket hivataluktól, egyedül ő hozhat új törvényeket, egyedül ő szüntethet meg vagy oszthat fel püspökségeket, püspököket áthelyezhet, papokat mindenütt szentelhet, felette senki nem ítélkezhet, az apostoli székhez mindenki fellebbezhet, zsinati határozat nélkül is szabad neki püspököket kinevezni vagy hivataluktól megfosztani, császárt letehet, alattvalóit feloldhatja esküjük alól; az, aki a római egyházzal nincs közösségben, nem igazhívó. A *Dictatus papae* tehát abszolút hatalomkoncentrációt jelent. Következménye volt az is, hogy a pápák elkezdtek legátusokat küldeni

a részegyházakba, és ott őket különleges feladatokkal bízták meg.

Ismeretes, hogy VII. Gergely a küzdelemben alulmaradt, de utódjának, III. Incének (1198–1216) sikerült a pápaság tekintélyét szédületes magasságba emelni. Ő mint a világ döntőbírája (*arbiter mundi*) vonult be a történelmi köztudatba, de úgy is, mint az első pápa, aki felvette a „Krisztus helytartója” (*vicarius Christi*) címet.

Azt a hatalmi koncentrációt, amelyet a *Dictatus papae* és III. Ince pontifikálása jelentett, VIII. Bonifác pápa (1294–1303) még tovább fokozta. Nem kisebb célt tűzött maga elé, mint azt, hogy az egész földkerekség a római egyház alá tartozzék, és országát valamennyi uralkodónak az Apostoli Szentszéktől kell hűbérbe kapnia. Amikor pedig a pápa IV. (Szép) Fülöp (1285–1314) francia királlyal konfliktusba keveredett, 1302. november 18-án kiadta híres, *Unam sanctam* kezdetű bulláját, a középkori pápai hatalmi igény összefoglalását. Kiindulva abból, hogy Krisztus a főhatalmat Péternek adta, és hogy minden embernek az egyházon belül kell üdvözülnie, ennek megfelelően a világban is minden hatalomnak egy kézben kell összpontosulnia. A fejedelmek engedelmisséggel tartoznak az isteni tekintélynek, hiszen a királyi hatalom is az isteninek van alárendelve. A bulla azzal a mondattal zárul, hogy minden teremtett léleknek alá kell vetnie magát a római pápának, ha üdvözülni akar (Knowles, 1971b, 302–308; Seppelt–Schwaiger, 1964, 206–212.). A következményeket ismerjük. 1303. szeptember 7-én az Anagninban tartózkodó pápát Guillaume de Nogaret francia kancellár római zsoldosokkal megtámadta, lefogta és megalázta. A pápa két nap múlva kiszabadult, de öt hét múlva meghalt. A pápai hatalomigény azonban nem szállt vele együtt a sírba.

Teológusok, jogászok, mint Luccai Bartolomeo, Agostino Triomfo még tovább mentek a pápai jogok kiszélesítésében, s VIII. Bonifác egyetlen utóda sem tett semmiféle kísérletet az *Unam sanctam* bullában kihirdetett igények visszavonására vagy csökkentésére.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon az egyházon belül kialakult-e valamilyen ellenállás a pápai egyetemes joghatóság folyamatos kiépítése ellen. Természetesen erre is sor került, mégpedig annak jegyében, hogy a világi fejedelmek, mint Szép Fülöp és Bajor Lajos (1314–1348) német császár, nemzeti államuk kiépítése érdekében teológusok érveléseit figyelembe vették. Bajor Lajost XXII. János 1323-ban kiközösítette, s a császár egy egyetemes zsinathoz fellebbezett. A császár segítségére voltak a párizsi teológusok is, Paduai Marsilius és Janduni János. Ők Lajos udvarában megalkották az úgynevezett konciliarizmus felfogását, amely szerint az egyetemes zsinat a pápa fölött áll. Paduai Marsilius *Defensor pacis* című művében tagadta a pápai primátust és az egyház isteni eredetét, az egyház legfőbb és egyedüli tanítóhivatalának pedig az egyetemes zsinatot nyilvánította (Seppelt – Schwaiger, 1964, 223–225, 239–240; Knowles, 1971b, 372–374.).

Ez az elmélet, a konciliarizmus, akkor kapott nagy jelentőséget, amikor 1378. augusztus 9-én a VI. Orbán (1378–1389) pápával elégedetlen francia bíborosok VII. Kelemen személyében ellenpápát választottak. Létrejött az úgynevezett nyugati egyházszakadás két pápával: eggyel Rómában és eggyel Avignonban, majd három pápával: Rómában, Avignonban és Pisában. Az egység helyreállítására irányuló törekvések színhelye a párizsi egyetem volt. Többféle megoldás kínálkozott, végül is a konciliarizmus eszméje diadalmaszkodott. Meggyőződéssé vált, hogy a bajokon

csak egy egyetemes zsinat segíthet. Erre végül is Konstanzban került sor 1414 és 1418 között; ekkor a zsinat mindhárom pápa helyett egy újat választott V. Márton (1417–1431) személyében. A zsinat rendelkezése szerint utóda, IV. Jenő pápa (1431–1447) Bázisban (1431), majd Ferrarában (1437) is zsinatot tartott. Ez utóbbin jött létre a nyugati és keleti (ortodox) egyház uniója, de ez nem megegyezésen alapult, hanem politikai nyomáson, így annak semmilyen tartós eredménye nem lett. A pápai primátust pedig ez a zsinat is az eddigiek szerint tanította: „Kinyilvánítjuk, hogy az apostoli szentszéknek és a római pápának elsőbbsége van az egész földkerekségen. A római pápa Péternek, az apostolok fejedelemének utóda, Krisztus valódi helyettese, az egész egyház feje, az összes keresztények atyja és tanítója. Neki Jézus Krisztus Szent Péterben teljes hatalmat adott, hogy az egész egyházat tanítsa, irányítsa és kormányozza” (Szántó, 1987, 495.).

A reformáció a 16. században a katolikus egyházat Európában jóformán megszüntette. Az egyház helyzete katasztrofálissá vált. Katolikusnak tulajdonképpen csak Itália és Spanyolország maradt, Németország kétharmad része protestánsná lett, a skandináv államok és Anglia elszakadtak Rómától, a kálvinizmus pedig Franciaországban és Kelet-Közép-Európában egyre jobban terjedt. A reformáció – élén Lutherrel – olyan élesen támadta a pápaságot („*babilonische Hure*”, „*Eselpapst*”), hogy az egyház belső reformját kézbe vevő Trienti Zsinat (1545–1563) a pápasággal nem is foglalkozott. Csak a Luthert elítélő bulla utasította vissza Luthernek azt a tételét, amely szerint Krisztus szava, „Te Péter vagy, kőszál, és erre építem egyházamat”, csak Péternek szólt, utódainak pedig nem (Exurge Domine, 1520. június 15.).

A pápák az összezsugorodott egyház centralisztikus kiépítésébe kezdtek. Sorra állították fel a helyi egyházak ellenőrzésére a pápai nunciaturákat, hasonlóképpen a kongregációknak nevezett római kormányhivatalokat, úgymint a kancelláriát, a kamarát, a datariát és a rotát. V. Sixtus pápa (1585–1590) elrendelte tartományi zsinatok tartását, de ezek döntéseit jóváhagyásra fel kellett terjeszteni Rómába. Azt is elrendelte 1585-ben, hogy a püspököknek három-tízévenként Rómába kell menniük (*visitatio ad pedes Apostolorum*), ahol írásban is számot kellett adniuk egyházmegyéjük kormányzásáról. Tehát az ellenreformáció korában kiépült a teljes pápai centralizmus.

Ellenállás a püspökök részéről csak Franciaországban és Németországban jelentkezett. A német püspökök 1786-ban Bad Emsben állították fel követeléseiket Rómával szemben („*emsi punktuációk*”), de ezeket a pápa elvetette. A francia püspökök pedig már 1682-ben megfogalmazták az úgynevezett négy gallikán (francia) tételüket a centralizáló pápai hatalom korlátozására: 1. A pápa hatalma csak a lelkiekre terjed ki, az államra nem. 2. A pápa alá van vetve az egyetemes zsinatnak. 3. A pápai jognak tiszteletben kell tartania a helyi egyházak jogait. 4. A pápa hitbeli döntése csak akkor érvényes, ha ahhoz a világegyház hozzájárul. A francia szakadás veszélye olyan nagy volt, hogy a pápa a tételeket csak nyolc év múlva ítélte el, akkor sem hivatalosan. Így azok gyakorlatban maradtak a francia forradalomig, 1789-ig, sőt a 19. század közepéig Franciaországban szabadon érvényesültek.

A pápaság, amely a felvilágosodás korszakával szemben teljes defenzívába kényszerült, nem mondott le arról, hogy az egyház belső, hitbeli és külső, kormányzati egységét a kor vallásellenes nézeteivel szemben meg-

erősítse. Így jutott IX. Pius (1846–1878) arra az elhatározásra, hogy a római jezsuiták segítségével 1869–1870-ben lefolytassa az I. Vatikáni Zsinatot. A cél világos volt: az egyetemes pápai joghatóság és a pápa személyes tévedhetetlenségének dogmatizálása. A szélsőséges ultramontán püspökök segítségével a római, úgynevezett jezsuita iskola megfogalmazása dogmatikai formát is öltött. Kimondta, hogy ki van közzösítve, aki azt állítja, hogy a pápának csak felügyeleti vagy irányítási tiszte van, nem pedig teljes joghatósági hatalma az egész egyház fölött, de nemcsak a hit és erkölcs dolgában, hanem mindabban is, ami az egész egyház fegyelméhez és kormányzásához tartozik. A pápa tévedhetetlenségéről pedig kimondta: „A pápa, amikor Szent Péter székéből szól, azaz amikor az összes keresztények pásztorának és tanítójának tisztében jár el, s legfőbb apostoli tekintélye erejében hitre vagy erkölcsre tartozó tanítást az egész egyházra kötelezőleg mond ki, azzal a tévedhetetlenséggel rendelkezik, amelyet az isteni Megváltó a hitre és erkölcsre vonatkozó dolgok eldöntésében adott egyházának; s ezért a pápa döntései a maguk erejében, és nem az egyház beleegyezése következtében, megmásíthatatlanok” (Szántó, 1987, 908–909.).

Természetes, hogy a kánoni jogalkotás, az 1918-tól hatályos *Codex Juris Canonici* (can. 218–221) és az 1983-ban kiadott új törvénykönyv is megismétli az I. Vatikáni Zsinaton megfogalmazottakat (can. 330–335). Utóbbi külön kiemeli, hogy a pápai egyetemes joghatóság nemcsak az egész egyházra vonatkozik, hanem a római egyházakra és azok csoportjaira is (can. 333). Ezen a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) sem változtatott. Kidomborította ugyan a püspöki kollegialitást, de az egyházzal kiadott konstitúcióban szóról szóra megtartotta a megelőző zsinat, illetve a Codex

megfogalmazását (3. fejezet 27. cikkely). Sőt a hozzá kiadott kommentárban („*notae praeviae*” Nr. 4.) még az is áll, hogy a pápa mint

az egyház legfőbb pástora tetszése szerint (*ad placitum*) bármikor teljhatalmat gyakorolhat, amint ezt a hivatala megköveteli.

Kulcsszavak: *Karoling-egyházjog, okirat-hamisítás, Dictatus papae, primatus, hatalomkoncentráció, konciliarizmus, zsinat, causae majores, tévedhetetlenség*

IRODALOM

Haller, Johannes (1936): *Nikolaus I und Pseudo-Isidor*. Cotta, Stuttgart

Knowles, M. David (1971a): Das Kirchenrecht von Dionysius Exiguus bis Ivo von Chartres. In: Rogier, Ludovicus J. – Aubert, R. – Knowles, M. D.: *Geschichte der Kirche*. II. Benziger, Zürich, Köln, 127–133.

Knowles, M. David (1971b): These und Antithese in Kirche und Königtum. In: Rogier, Ludovicus J. – Aubert, R. – Knowles, M. D.: *Geschichte der Kirche*. II. Benziger, Zürich, Köln, 302–308.

Seppelt, Franz Xaver – Schwaiger, Georg (1964): *Geschichte der Päpste von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Kösel, München, 206–212.

Seppelt, Franz Xaver – Schwaiger, Georg (1964): Das Papsttum im Spätmittelalter und in der Renaissance. In: Seppelt, Franz Xaver – Schwaiger, Georg (1964): *Geschichte der Päpste von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Kösel, München

Szántó Konrád (1987): *A katolikus egyház története* III. *Az egyháztörténet forrásai*. Szöveggyűjtemény. Ecclesia, Budapest

AZ APOSTOLI SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR TÁRSADALOMPOLITIKA ÚTVESZTŐI A REFORMKORBAN

Bárány Zsófia

tudományos segédmunkatárs,

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

barany.zsofia@btk.mta.hu

A modern katolikus gondolkodás fejlődését rendkívül rögzös út jellemzi a 19. század első felében. Már az 1770-es évektől a korábbiaknál erősebb csapást mért a katolicizmusra a liberális abszolútizmus és a növekvő antiklerikális közhangulat, amely Európa egészén éreztette hatását. Nem volt kivétel ez alól sem az Ibériai-félsziget, sem a jozefinista Közép-Európa. Az egyik legjelentősebb fordulatot a francia forradalom hozta, amelynek hatására számos országban még problematikusabbá vált – felekezettől függetlenül – a vallás helyzete. Természetesen már jóval korábbi századokból ismeretes az egyházi intézményrendszer, anyagi javak és társadalmi befolyás kezdése, megkérdőjelezése. A századforduló forradalmait, illetve a napóleoni időszakot követő konszolidáció azonban az egyház helyzetére is jótékony hatással volt a Szent Szövetség Európájában (Horváth, 2008, 24.). Az 1810–1830-as években megszülető liberális eszmék és az azok kihívásait megválaszolni igyekvő új típusú konzervatív szemléletek amellet, hogy politikai polarizálódást eredményeztek, komoly hatással voltak a következő kétszáz év katolikus gondolkodására is.

Ezzel egy időben, az események együttjárójaként a magyar kléruson belül is egyre inkább erősödött az igény a kor által mindinkább megkövetelt politikai érdekérvényesítésre. Ez nem azt jelenti, hogy a 19. század első felének katolicizmusa minden előzmény nélkül fedezte fel magának a nyilvánosságot, illetve a politikumot, hiszen az egyház intézményei már a kezdetektől fogva nagy jelentőséget tulajdonítottak a közélet e szegmenseinek. A skizmák, illetve az egyéb, az egyházi egységet kikezdő eszmék mind-mind azonnali válaszra kényszerítve formálták az egyházat. A 19. század nyújtotta újfajta szellemi erjedés azonban nemcsak megjelent a magyarországi reformországgyűlések padsorai-ban, de egyre nyíltabban terelődött a vallási síkról politikaira.

Nem meglepő, hogy az említett irányváltást – amely azon a felismerésen alapult, hogy az egyházi érdekek térnyerése nem képzelhető el csupán a vallási dogmák hirdetésével, illetve a liberalizmus nyíltisakos támadásával – és az ebből fakadó társadalmi szerepvállalást elsősorban a papi rend alsótáblai követői sürgették, hiszen ők érezték első kézből az